

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ТА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Яким С.С., 2006

Використано документальні дані для розкриття радянсько-німецьких дипломатичних маневрів навколо Західної України.

In this article deals origin on write sources of Soviet-German affairs around Western Ukrainian.

Гегемоністична політика СРСР та фашистської Німеччини призвели в кінці першої половини ХХ ст. до глобального світового конфлікту, в який було втягнуто 61 державу та понад 80 відсотків населення Земної кулі. Кровопротитні бої точилися безпосередньо на території 40 країн Європи, Азії, Африки. До армії воюючих сторін було мобілізовано понад 110 мільйонів чоловік. Майже 60 мільйонів чоловік загинуло у війні, половина з яких припала на цивільне населення. Кожний сьомий з тих 60 мільйонів – наш співвітчизник. Друга світова війна завдала найбільших людських і матеріальних втрат нашій Україні, де точилися найзапекліші бої між більшовицькими і німецькими збройними силами з 1941 по 1944 рр. Однак, незважаючи на величезні жертви, український народ в ті роки показав перед усією світовою цивілізацією зразок безприкладного героїзму і самопожертви в боротьбі за свободу, незалежність і державність.

Україна напередодні Другої світової війни не мала своєї державності. Згідно з Версальським мирним договором, а також Ризьким – Україна була роз'єднаною і перебувала в складі чотирьох держав: СРСР, Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. У 1933 р. в Німеччині до влади прийшла фашистська партія на чолі з Гітлером, яка одразу заявила про здійснення східної експансії, в тому числі поневолення та колонізацію України. Експансіоністську позицію займала хортистська Угорщина, яка підтримувала фашистську Німеччину в ревізії Версальської мирної системи. Друга світова війна почалася для українців у березні 1939 р., коли хортистська Угорщина з дозволу Гітлера окупувала Карпатську Україну.

Після загарбання Карпатської України хортистською Угорщиною фашистська Німеччина приступила за згодою більшовицької Росії до здійснення "плану Вайс" – захоплення Польщі. З цією метою Гітлер пішов на різке загострення відносин з Варшавою, яка прагнула використати союз з Німеччиною для завоювання України. У розмові з міністром закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропом 26 січня 1939 р. міністр закордонних справ Польщі П. Бек не приховував, що Польща претендує на Радянську Україну й на вихід до Чорного моря.

Тож доля Західної України вирішувалася сусідніми державами-хижаками і без участі її народу. В дипломатичній грі Німеччини 1939 року з'явився новий елемент. Щоб уникнути війни на два фронти, Гітлер паралельно з постійними пропозиціями, які він ініціював Англії, пішов на зближення з СРСР, прагнучи одержати від нього гарантії нейтралітету у розпалюванні Другої світової війни. Ці наміри Гітлер висловив у промові 11 серпня 1939 р.: "Усе, що розпочинаю, скеровано проти Росії. Якщо Захід такий тупий і сліпий, що не може цього досягнути, я буду змушений порозумітися з росіянами. Відтак я вдарю по Заходу і після його поразки об'єднаними силами поверну проти Радянського Союзу. Мені потрібна Україна... Щоб ми не голодували, як під час останньої війни" [1]. Документи свідчать, що не тільки А. Гітлер йшов на союз із СРСР, але і Й. Сталін хотів зближення з фашистською Німеччиною. Ще в червні 1934 р. Сталін обговорював на Політбюро ВКП (б) можливість укладення союзу з Гітлером. А коли поступила пропозиція Гітлера про налагодження економічних і політичних відносин з метою поділу сфер впливу в Європі, Сталін і його оточення пішли на союз з фашистською Німеччиною [2].

Ставши на шлях агресії, А. Гітлер вирішив здійснити для цього політично-пропагандистську підготовку. З цією метою нацистські спецслужби почали готувати у спеціальних таборах поблизу Відня, Брно, Брауншвейга, Ганновера, у Східній Пруссії групи українських активістів для підготовки галичан і волинян до масового виступу проти польських властей, щоб “обґрунтувати” воєнну кампанію проти Польщі і поставити в такий спосіб західні держави перед доконаним фактом [3]. Напередодні війни з Польщею відомство Геббельса розгорнуло широкомасштабну пропагандистську кампанію захисту національних меншин у Польщі, зокрема західних українців, від асиміляторської і колонізаторської політики польських властей, яка помітно посилилася в 1939 р. При цьому гітлерівці спиралися на свої стосунки з ОУН.

Влітку 1939 року ОУН на чолі з полковником А. Мельником вірила, що німецький уряд щиро підтримає створення після падіння Польщі самостійної Західноукраїнської держави. А. Мельник навіть доручив членам ПУНу під головуванням М. Сціборського опрацювати Конституцію “Української Західної держави” і підтримав пропозицію КЕ ОУН та львівської “Молодої Громади”, що об’єднувала колишніх старшин Української галицької армії, про підготовку проти польського повстання до початку німецько-польської війни. Однак ПУН не тільки не одержав офіційного повідомлення від Берліна про підтримку західних українців у справі творення Української Західної Держави після розгрому Польщі, що її планувала ОУН, але навіть не отримав відповіді на запитання щодо домовленості Німеччини з СРСР на більшовицьку окупацію Західної України. Не давши А. Мельникові не тільки офіційних гарантій, але навіть жодних обіцянок, німецьке керівництво продовжувало використовувати ОУН у своїх експансіоністських планах. Як свідчать матеріали Нюрнберзького процесу, керівник німецької контррозвідки адмірал В. Канаріс мав завдання від міністерства закордонних справ підготувати за допомогою ОУН антипольські і антисврейські погроми у Західній Україні [4]. З огляду на це, ПУН відмовився організувати антипольське повстання і зобов’язав членів ОУН здійснювати, на випадок німецько-польської війни, оборонні дії для захисту українського населення перед польськими погромами. Подальші події показали, що це були політичні ігри Берліна, спрямовані на те, щоб прискорити процес зближення з Москвою, щоб ділити Європу.

Щоб переконати Й. Сталіна у відсутності в Німеччині антирадянських агресивних намірів, Гітлер заборонив у німецькій пресі публікувати антирадянські статті, в тому числі і матеріали про українське питання, а також тогочасні карти України з приводу подій у Закарпатті. А його відмова від планів створення “Великої України” була прямим кроком до зближення Берліна з Москвою. На думку Кремля, відмова Німеччини від плану створення “Великої України” наносила потужний удар по англійських надіях спонукати Гітлера зіштовхнути Німеччину з СРСР. Генсек, своєю чергою, теж проявив активність щодо зближення з Німеччиною, вважаючи несприятливим міжнародне становище для конфлікту з фашистською Німеччиною. Адже Мюнхенська угода 1938 р. поставила Сталіна у стан зовнішньополітичної ізоляції. Отже, в зовнішню політику СРСР треба було вносити корективи. Виступ Сталіна на XVIII з’їзді ВКП(б) у березні 1939 року засвідчив, що у зовнішній політиці СРСР в той період відбувся крутий поворот. На XVIII з’їзді ВКП(б) він уже говорив про “мирну політику” у радянській зовнішньополітичній діяльності. Сталін з сарказмом говорив про західних політиків, які після мюнхенського зговору надіялись, що Гітлер розпочне наступ на СРСР, а він відкрито повернув проти Заходу [5].

Нашу думку підтверджують слова Молотова, які він виголосив під час підписання пакту між СРСР і Німеччиною про ненапад 24 серпня 1939 року, про те, що виступ Сталіна на XVIII з’їзді ВКП(б) 10 березня 1938 року “...який повністю змінив політичні відносини, правильно зрозуміли в Німеччині”. А Ріббентроп заявив, що цей виступ “...містив фразу, яка, хоч і Німеччина в ній не згадувалась, була сприйнята Гітлером так, що пан Сталін хотів натякнути, що радянський уряд вважає можливим і бажаним досягнути кращих відносин і з Німеччиною”, на що Сталін відповів: “Це якраз входило в наші наміри” [6].

У зв’язку з наближенням нападу на Польщу Німеччина інтенсифікувала дипломатичні контакти з СРСР з метою визначення позиції Москви під час майбутньої війни. З питань подальшої долі західноукраїнських земель 26 липня 1939 року представник МЗС Німеччини Ю. Шнурре

заявив повіреному у справах СРСР в Німеччині Г. Астахову, що Німецька держава відмовляється від будь-яких посягань на Україну, і цим самим дав зрозуміти: в разі розгрому Польщі Німеччина не буде окупувати Західну Україну.

В липні–серпні 1939 року калейдоскоп політичних подій у Європі набирала все більших обертів на шляху до світової війни. Основними дійовими особами цієї драми стали два диктатори – Гітлер і Сталін, – які рвалися до світового панування, шляхом перерозподілу Європи. Двох найкрупніших тиранів ХХ століття в певний спосіб тягнуло один до одного, тільки кожного з різних причин. Гітлеру стояв на перешкоді Сталін, котрий претендував на роль розпорядника світу, на яку жадібно претендував і сам Гітлер [7]. Дуже вдало описав цей історичний момент посол СРСР в Англії І. Майський: “Небезпека Другої світової війни насувалася все ближче: в березні–квітні вона тільки намічалася, а в травні–червні почала набирати більш конкретних обрисів, в липні її грізне дихання почало отруювати всю атмосферу Європи, а в середині серпня уже більше ніхто не сумнівався, що через декілька днів заговорять гармати і почнуть падати бомби з літаків”⁴.

В середині серпня 1939 року настала вирішальна стадія у взаємовідносинах Німеччини і СРСР: Гітлер був готовий піти на істотні територіальні поступки на користь Москві, щоб заставити Сталіна зайняти нейтральну позицію на випадок німецько-польської війни, відмовився від Прибалтики, Бессарабії, Західної України, лише б СРСР не втручався у конфлікт з Польщею. 15 серпня 1939 року посол Німеччини Шуленберг ознайомив Молотова з основними засадами взаємовідносин Німеччини і СРСР, які підписав міністр закордонних справ Ріббентроп. Нацистський міністр запрошувався на візит до Кремля. Радянський уряд найбільше цікавило питання готовності німецького уряду заключити з СРСР пакт про ненапад.

15–16 серпня 1939 року відбулися зустрічі між нацистським послом і Молотовим, під час яких розглядалися конкретні пункти майбутніх угод. 18 серпня 1939 року посол Шуленберг телеграмою інформував МЗС Німеччини: уряд СРСР, ознайомившись з основними положеннями німецького проекту договору, пропонує, що першим кроком до поліпшення відносин між СРСР і Німеччиною може бути укладено пакт про ненапад, або підтверджено договір про нейтралітет від 1926 року.

Наступного дня в Берліні підписали торгово-кредитну угоду між СРСР і Німеччиною, про що повідомила газета “Правда” 21 серпня 1939 року. Це повідомлення ТАРС, на думку Фляйшхауера, і було адресовано представникам Англії і Франції – учасникам військових переговорів, які практично у той момент зайшли в тупик [8]. 19 серпня Молотов вручив Шуленбергу радянський проект пакту про ненапад, у якому було передбачено п’ять статей і постскриптом, де говорилося про “спеціальний протокол”, що оголошувався “складовою частиною пакту” і без якого договір не вступав у силу [9]. Коли посол Шуленбург в ніч з 20 на 21 серпня передав цей проект договору до Берліна, там зрозуміли, що Сталін прийняв рішення про укладення договору з Німеччиною, давши згоду на приїзд 26–27 серпня 1939 року у Москву для переговорів і підписання пакту про ненапад [10].

Під час переговорів Західна Україна стала розмінною монетою в геополітичних і військових планах диктаторів. Переговори Ріббентропа в Кремлі мали настільки успішний для гітлерівського емісара поворот, що він просто не був до цього готовий. Йому довелося зразу ж, як тільки радянською стороною були пред’явлені карти, попросити перерву для консультацій з Гітлером, який негайно дав добро на задоволення всіх вимог Сталіна. “Обіцяйте їм усе, що завгодно”, – сказав він Ріббентропу. На черзі була Польща і нейтралітет Росії, а все інше потім [11].

У ніч з 23 на 24 серпня після кількогодинних переговорів, які велися в рамках двох зустрічей у Кремлі, Молотов і Ріббентроп у присутності Сталіна підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Радянські засоби масової інформації 24 серпня 1939 року опублікували текст цього договору, який включав сім статей. Додатковий протокол про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі, в тому числі у Західній Україні, який був підписаний разом з договором, було збережено у суворій таємниці. У цьому протоколі є, зокрема, положення, що стосується західноукраїнських земель. У пункті 2 говорилося: “У разі

територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну” [12]. Це означало, що уся Західна Україна, згідно з протоколом, мала відійти до СРСР. Отож, пакт Молотова і Ріббентропа та таємний протокол про розмежування сфер інтересів Німеччини і СРСР не визначили подальшу долю всієї Західної України, а лише внесли істотні зміни в міжнародний характер українського питання.

Демаркаційна лінія, що була визначена п. 2 таємного протоколу по ріках Нарев, Вісла і Сян, не розв’язувала питання захисту українського населення Західної України від німецької окупації і не передбачала об’єднання всіх етнічних українських земель, бо за її межами на німецькій стороні залишилися Холмщина, Лемківщина, Надсяння і Підляшшя. Крім того, ця лінія “відкраювала” до СРСР частину етнічних польських земель. Тому можна констатувати, що таємний протокол як додаток до пакту Молотова-Ріббентропа передбачав по суті четвертий поділ Польщі. Новий поділ не збігався із лінією Керзона, що проходила далі на Схід і не враховувала західного кордону Російської імперії. Вона не мала ні політичного, ні історичного обґрунтування, а була продиктована виключно військовими міркуваннями. Сталін дбав не стільки про захист українців, скільки про військово-політичні й стратегічні інтереси СРСР. За словами відомих істориків – Д. Волкогонова і В. Бережкова (тодішнього перекладача Й. Сталіна і В. Молотова), – пакт Молотова-Ріббентропа, таємний протокол, які розмежовували сфери територіальних інтересів – СРСР і Німеччини, визначили межу німецької експансії на Схід, “не допускали” фашистської окупації всієї Західної України. Оцінюючи цей аспект пакту, Розенберг 25 серпня 1939 року написав: “Якщо ми до того ж змушені будемо віддати польську Україну Радянському Союзові, то це з нашого боку другий після Карпатської України удар по одній із найважливіших антимосковських сил” [13].

Отже, розв’язавши собі руки таємним договором з СРСР, фашистська Німеччина 1 вересня 1939 року напала на Польщу, розпочавши Другу світову війну. Західні українські землі стали першими заручниками, які відчували на собі страхіття нової війни.

1. *Запись беседы Министра иностранных дел Германии Й. Риббентропа с министром иностранных дел Польши Ю. Бекком.* – М., 1991. 2. *Германо-советский договор о ненападении // Военные намерения Гитлера в отношении Советского Союза.* – М., 1976. – С. 448-449. 3. *Документы и материалы конца Второй мировой войны.* – Т. 1-2 (1938-1939). – М., 1948. – С. 287. 4. *Книги 3. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали про діяння ОУН 1939-1941 рр.* – Ч. 1. – Торонто, 1954. 5. *Отчетный доклад ЦК ВКП (б) на XVIII съезде.* – М., 1951. – С. 13. 6. *Рождение пакта Гитлера-Сталина 21-23 августа 1939 г.* – М., 1991. – С. 313. 7. *Амман Р. Пакт между Гитлером и Сталиным: Документы.* – *Весь мир.* – М., 1997. – С. 75-86. 8. *СССР – Германия 1939-1941 гг. Документы и материалы.* – М., 1991. 9. *Там само.* – С. 68. 10. *Там само.* – С. 69. 11. *Договор о ненападении между Германией и Советским Союзом // Правда.* – 24 августа 1939 г. 12. *Документы и материалы кануна второй Мировой войны.* – Т. 1-2 (1938-1939). – М., 1948. – С. 246.